

קול האישה במגילת איכה פרק ג

אליעזר (אד) גרינשטיין

קול הדיבור עובר מדמות לדמות במגילת איכה. התופעה הובחנה היטב על ידי רשב"ם שכתב בהקדמה לפירושו למגילה: 'כן יסד המקונן הזה את קינתו על ישראל – פעמים הוא מדבר במקום כנסת ישראל, ופעמים הוא מדבר אליה ופעמים עליה'.¹ בעזרת הבחנות בין דיבור בגוף שלישי ודיבור בגוף ראשון ובין צורות ביחיד וצורות רבים מבדילים חוקרים ומפרשים בין כמה קולות שונים במגילה. ויליאם לנהן, במאמר שזכה להתייחסות רבה במחקר, מצביע על חמישה קולות נבדלים: קול המבקר בירושלים לאחר החורבן המתאר את השממה (פרק א, בעיקר בחציו הראשון) ומסביר את הרקע לחורבן בכעסו של האל ובהבאתו את האסון (עיקר פרק ב); קולה של ירושלים, 'בת ציון', המבכה את אבדנה העצום (פרק א, בעיקר חציו השני, וסוף פרק ב); קולו של 'הגבר', המזוהה כחייל יהודי שנחל את התבוסה והתייאש אך פונה לעזמו על מנת להחזירו בתשובה ולעורר בו תקווה (פרק ג); קולו של מדווח נוסף, אורח בורגני הנדהם מהקריסה הכלכלית ומהיפוך הסדר החברתי שממנו נהנה לפניו (פרק ד); וקול ה'מקהלה', כנסת ישראל המתפללת לרווחה מאלוהיה (פרק ה).²

- * מאמר זה יסודו בדברים שנשאתי במכון ון ליר, בירושלים בנובמבר 2003, לכבוד פרסום תרגום עברי לספרו של אלן מינץ, חורבן: תגובות בספרות העברית על אסונות לאומיים, י' קומם (מתרגם), ירושלים: מוסד ביאליק תשס"ג. במקביל פרסמתי דבר תורה על אודות ריבוי הקולות במגילת איכה באתר TheTorah.com בחודש יולי 2015. פרסום זה שייך למחקר רב היקף שאני עורך לקראת הוצאת פירוש אנגלי למגילת איכה בסדרת הפירושים של Jewish Publication Society. מחקריי האחרונים על מגילת איכה זכו לתמיכה נדיבה של בית שלום יפן.
- 1 ראו מ' כהן (עורך), מקראות גדולות הכתר, טז: חמש מגילות, רמת גן תשע"ב 2012, עמ' כט. הפירוש ששרד מפסיק באמצע פרק א. לרקע המקור ולעיון בו ראו: ש' יפת, 'הקדמת רשב"ם לפירושו למגילת איכה', שנתון יט (תשס"ט), עמ' 231–243.
- 2 W. F. Lanahan, 'The Speaking Voice in the Book of Lamentations', *JBL* 93 (1974), pp. 41–49

לנהן, כמו חוקרים ומפרשים אחרים, מבחין בדובר אחד בלבד בפרק ג.³ יש, כמו אבן עזרא, המזהים אותו עם 'כל אחד מישראל'.⁴ יש המזהים אותו עם ציון כקבוצה של תושבים⁵ או עם הגולה היהודית בבבל כקבוצה.⁶ ויש המזהים את הדובר בפרק ג עם דמות הנביא ירמיהו⁷ או עם אחד המלכים האחרונים של ממלכת יהודה.⁸ חוקרים רבים, המתרשמים מהמילה גבר בפסוק הראשון ('אֲנִי הַגִּבֹּר רָאָה עֲנִי בְשִׁבְטִי עֲבָרְתוֹ'), מתארים את הדובר הראשון, אם לא היחיד, בפרק בתור איש גיבור חיל או לפחות – גבר.⁹ מפרשים אחדים מעירים על ההנגדה הנאה שבין הקול הזכרי המושמע בפרק ג

- 3 השו"ב בין היתר: F. W. Dobbs-Allsopp, *Lamentations* (Interpretation), Louisville, KY 2002, pp. 106-109; R. A. Parry, *Lamentations* (The Two Horizons Old Testament Commentary), Grand Rapids, MI – Cambridge, UK 2010, pp. 91-94
- 4 ראו לדוגמה גם: D. R. Hillers, *Lamentations* (AB 7A)², New York 1992, pp. 122-123; J. Renkema, *Lamentations* (HCOT), B. Doyle (trans.), Leuven 1998, pp. 349-351
- פרובן מזהה אותו עם אותו המספר המדבר בפרקים א-ב; ראו: I. Provan, *Lamentations* (NCBC), Grand Rapids, MI 1991, p. 81
- 5 לדוגמה B. Albrektson, *Studies in the Text and Theology of the Book of Lamentations with a Critical Edition of the Peshitta Text* (Studia theologica Lundensia 21), Lund 1963, pp. 127-128; U. Berges, "Ich bin der Mann, der Elend sah" (Klgl 3.1): Zionstheologie als Weg aus der Krise', *BZ* 44 (2000), pp. 1-20; R. B. Salters, *A Critical and Exegetical Commentary on Lamentations* (ICC), London-New York 2010, pp. 185-186
- 6 לדוגמה A. Berlin, *Lamentations: A Commentary* (OTL), Louisville, KY – London 2002, pp. 84-85
- הגלות הבבלית המואנשת; ראו: J. Middlemas, 'Did Second Isaiah Write Lamentations: III?', *VT* 56 (2006), pp. 505-525
- 7 נוסף על רוב המפרשים המסורתיים ראו לדוגמה: פ' פרלס, 'איכה', בתוך: חמש מגילות: תורה נביאים וכתובים עם פירוש מדעי, א' כהנא (עורך), תל אביב תר"ץ, עמ' קי; R. K. Harrison, *Jeremiah and Lamentations: An Introduction and Commentary* (TOTC), Leicester, England – Downer's Grove, IL 1973, p. 223
- ובין דברי ירמיהו ראו: מ"צ סגל, מבוא המקרא, ב: נביאים אחרונים, ירושלים 1967, עמ' 700; אך סגל גם מביא שם (עמ' 700-701) ראיות נגד זיהוי זה.
- 8 ראו בעיקר: K. L. Nguyen, *Chorus in the Dark: The Voices of the Book of Lamentations* (HBM), Sheffield 2013, pp. 138-153; cf. M. Saebø, 'Who Is "The Man" in Lamentations 3? A Fresh Approach to the Interpretation of the Book of Lamentations', in: A. G. Auld (ed.), *Understanding Poets and Prophets: Essays in Honour of George Wishart Anderson* (JSOTSup 152), Sheffield 1993, pp. 294-306
- 9 ראו גם: סגל, שם, עמ' 701-702. לסקירה של מגוון הדעות ראו: וין (Nguyen), שם, עמ' 125-153. ראו לדוגמה הילרס, איכה (לעיל הערה 4), עמ' 121; רנקמה, איכה (לעיל הערה 4), עמ' 351-352, המבסס את טענתו כי מדובר בגיבור על צירוף ה"א היידוע ('הגבר'); K. M. O'Connor,

ובין הקול הנשי, של ירושלים המואנשת, המוצא ביטוי בפרקים א (פס' 12–22 בלא 17 אך עם 9: 111) וב (פס' 20–22).¹⁰

אולם ההתרשמות שלאורך פרק ג מדבר קול אחד עומדת בסתירה לנתונים רטוריים ותוכניים בולטים המצביעים על קולות שונים, וההנחה שאין בפרק ג של המגילה קול נשי ניתנת לערעור ואף להפרכה. בהמשך אדון בקצרה בציון ארבעת הקולות הנבדלים הנשמעים בפרק ג, ובהרחבה בביסוס הטענה שלפחות אחד מארבעת הקולות הללו הוא קולה של אישה.

אלן מיניץ מתאר מעין גלישה בין קול לקול במגילה בכלל ובפרק ג בפרט.¹¹ אך לאור שינויים בולטים בקול המדבר, הן מבחינה דקדוקית, הן מבחינה תוכנית, מציעים חוקרים ומפרשים אחדים שיש להבחין בפרק בארבעה דוברים שונים.¹² הראשון (פס' 1–21) מדבר בגוף ראשון יחיד ומתלונן על ייסוריו האישיים, בדומה לאיוב.¹³

Lamentations and the Tears of the World, Maryknoll, NY 2002, p. 44 et passim; D. Bergant, *Lamentations* (AOTC), Nashville 2003, pp. 16, 98; E. Boase, *The Fulfillment of Doom? The Dialogic Interaction between the Book of Lamentations and the Pre-Exilic/Early Exilic Prophetic Literature* (JSOTSup; LHBOTS 437), New York–London 2006, p. 224; H. A. Thomas, *Poetry and Theology in the Book of Lamentations: The Aesthetics of the Open Text* (HBM 47), Sheffield 2013, p. 174
10 ברלין, איכה (לעיל הערה 6), עמ' 84–85; דובס-אלסופ, איכה (לעיל הערה 3), עמ' 105; השו
A. Kalmanofsky, 'Their Heart Cried Out to God: Gender and Prayer in the Book of Lamentations', in: D. W. Rooke (ed.), *A Question of Sex? Gender and Difference in the Hebrew Bible and Beyond* (HBM 14), Sheffield 2007, pp. 53–65
עמ' 180.

11 מיניץ, חורבן (לעיל הערה *), עמ' 25–28.

12 ראו לדוגמה: D. Grossberg, *Centripetal and Centrifugal Structures in Biblical Poetry* (SBLMS 39), Atlanta, GA 1989, pp. 92–93; N. C. Lee, *The Singers of Lamentations: Cities under Siege, from Ur to Jerusalem to Sarajevo*, Leiden 2002, pp. 164, 168, 180–181; P. R. House, *Lamentations* (WBC 23B), Nashville 2004, pp. 404–405; C. Houk, 'Multiple Poets in Lamentations', *JSOT* 30 (2005), p. 118
ותאולוגיה (לעיל הערה 9), עמ' 173; השו: בואס, קיום גור הדין (לעיל הערה 9), עמ' 221–231.
H.-J. Kraus, אפילו קראוס, המגזים בתיאור המורכבות של הפרק, מתאר מבנה שכזה; ראו: H.-J. Kraus, *Klagelieder (Threni)* (BKAT 20)², Neukirchen 1960, pp. 55–56
שיטת חקר הצורות, מחלק את הפרק לפי דפוסים קבועים ומווטר על בחינת הקולות המתחלפים, אפילו בין יחיד לרבים; ראו: E. S. Gerstenberger, *Psalms, Part 2, and Lamentations* (FOTL 15), Grand Rapids, MI–Cambridge, UK 2001, pp. 492–496
P. W. Ferris Jr., *The Genre of Communal Lament in the Bible and the Ancient Near East* (SBLDS 127), Atlanta, GA 1992, p. 138

13 כך בין היתר: R. Gordis, *The Song of Songs and Lamentations: A Study, Modern*

הדובר השני (פס' 22–39) מדבר בגוף ראשון יחיד אך מסתייג מקובלנותו של הדובר הראשון ומציע סבלנות ותקווה מתוך אמונה בחסדי ה', כמו אליפו בתגובתו הראשונה לאיוב;¹⁴ הדובר השני ממשיך (פס' 40–41) ופונה אל הקהילה שבקרבה הוא נמצא.¹⁵ אזי הדובר השלישי (פס' 42–47) הוא הקהילה המדברת בגוף ראשון רבים;¹⁶ הקהילה מתוודה על חטאיה אך, בדומה לדובר הראשון, מגלה למבוכתה שתפילתה אינה מתקבלת במרום. הדובר הרביעי והאחרון (פס' 48–66) מדבר בגוף ראשון יחיד; קול זה בוכה על ה'שבר' שפקד את ירושלים ומבקש מהאל משפט צדק (פס' 59).

ההנחה הרווחת היא, שהקול האחרון, כמו קולות הדוברים הקודמים בפרק ג, הוא גברי או זכרי. אך אין כל סמך לשוני המעיד על כך, לא בקטע האחרון של הפרק ואף לא בקטעים הקודמים.¹⁷ ההנחה הרווחת מבוססת בעיקר על דעות קדומות – סתם קול

*Translation, and Commentary*², New York 1974, p. 174; K. M. Heim, 'The Personification of Jerusalem and the Drama of Her Bereavement in Lamentations', in: R. S. Hess and G. J. Wenham (eds.), *Zion: City of Our God*, Grand Rapids, MI–Cambridge, UK, 1999, p. 155; ברלין, איכה (לעיל הערה 6), עמ' 85; וין, מקהלה באפלה (לעיל הערה 8), עמ' 131. מקבילות בין איוב ואיכה בכלל צוינו כבר במדרש פסיקתא דרב כהנא טז, ו (מנדלבוים, עמ' 272–273); וראו גם בהמשך. מידלס (איכה ג [לעיל הערה 6], עמ' 509–511), בעקבות חוקרים אחרים, משווה לעבד ה' המיוסר ביש' נא-ג. מאייר משווה את הקול ה'גברי' בפרק ג לדמות כמו-איובית, המדברת גם בהמשך הפרק; Ch. M. Maier, *Daughter, Zion, Mother Zion: Gender, Space, and the Sacred in Ancient Israel*, Minneapolis, MN 2008, p. 156.

14 כך בין היתר: גורדיס, שם, עמ' 175; ברלין, איכה (לעיל הערה 6), עמ' 85; והשוו: בואס, קיום גזר הדין (לעיל הערה 9), עמ' 225–228; דובס-אלסופ, איכה (לעיל הערה 3), עמ' 121; N. C. Lee, 'The Singers of Lamentations: (A)Scribing (De)Claiming Poets and Prophets', in: eadem and C. Mandolfo (eds.), *Lamentations in Ancient and Contemporary Cultural Contexts* (SBLSymS 43), Atlanta, GA 2008, pp. 44–45. פרובן (איכה [לעיל הערה 4], עמ' 81) מזוהה את הקול המוחה עם בת ציון עצמה.

15 ראו לדוגמה: S. P. Re'em, 'Lamentations', in: R. Martin-Achard and idem, *God's People in Crisis: A Commentary on Amos and Lamentations* (ITC), Edinburgh and Grand Rapids, MI 1984, p. 111; ברלין, איכה (לעיל הערה 6), עמ' 95–96. בואס (קיום גזר הדין [לעיל הערה 10], עמ' 43–44) מציינת שרק בדברי הדובר הזה מגלים במגילה את התמות של ביטחון באל, עצות חכמתיות ופנייה לחזור בתשובה.

16 מפרשים מסוימים משטששים את ההבדל בין קול הדובר היחיד ובין קול הקהילה; לדוגמה דובס-אלסופ, איכה (לעיל הערה 3), עמ' 122–123; ברגנט, איכה (לעיל הערה 9), עמ' 98–99; האוס, איכה (לעיל הערה 12), עמ' 405. סולטרס (איכה [לעיל הערה 5], עמ' 186, 188) גורס כי קול הקהילה המתבטא כאן מגלה את זהות הקול המדבר בצורת היחיד בשאר חלקי הפרק, לאמור קול היחיד הוא הקול הקיבוצי של הקהילה.

17 השוו: תומס, שירה ותאולוגיה (לעיל הערה 9), עמ' 92.

בספרות המקרא צריך להיות זכרי – ועל זיהוי המדבר בפרק ג לכאורה בתור 'גבר'. שתי ההנחות הללו חסרות בסיס. אך בטרם אערער עליהן אבסס את הטענה שבקטע האחרון של הפרק (פס' 48–66) מדברת דווקא דמות נשית. בפסוק אחד בלבד בפרק ניתן להבחין במינו של הדובר מבחינה לשונית: 'עֵינֵי עוֹלָלָה לְנַפְשִׁי מִכָּל בָּנוֹת עִירִי' (פס' 51). פסוק זה, המופיע בתוך דברי הדובר האחרון בפרק, מהווה קושי (מדומה) עבור המפרשים משום שאינם מסוגלים להתמודד עם משמעותו המסתברת. רבים מציינים שהפסוק משובש, וכמה תיקונים הוצעו לו.¹⁸ אולם אין כל קושי בפסוק. הצלע הראשונה מציינת שעינו של הדובר, המדבר כזכור בגוף ראשון, מציקה לו – 'מכל בנות עירי'. מה פירוש הצירוף הזה? הפירוש המקובל ביותר גורס כי המ"ם היא מ"ם הסיבה, אף ששימוש זה אינו שכיח.¹⁹ לפי פירוש זה, הדובר מוטרד מהזוועות שחוו הצעירות שבעיר בעת הפורענות.²⁰ ראו לדוגמה התרגומים שלהלן:

My eyes have brought me grief / Over the maidens of my city
(NJPS Tanakh)

My eyes cause me grief / at the fate of all the young women in
my city (NRSV)

מסתבר הרבה יותר שמילת היחס מן היא מ"ם ההשוואה.²¹ אם כן, הדובר רוצה לומר שעינו הציקה לו יותר מאשר המצב ציער את 'כל בנות עירי'.²² ברם הפרשנות הזאת מתעלמת מעובדה לשונית חשובה: הצירוף 'מכל' בשימושו ההשוואתי מופיע שלושים ושמונה פעמים בתנ"ך, ובכל ההיקריות פרט לשתיים²³ מי שמושווה לבני קבוצה מסוימת שייך לאותה הקבוצה. הנה דוגמה פשוטה: 'שָׁכַל דוד מכל עבדי שאול' (שמ"א יח 30). במשפט הזה דוד מושווה בשכלו לשאר אנשי סודו של המלך, והוא

18 ראו בין היתר: K. Budde, 'Die Klagelieder', in: K. Marti (ed.), *Die fünf Megillot* (KHAT 17), Freiburg 1898, p. 97; A. B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel*, VII, Leipzig 1914, p. 45; פרלס, איכה (לעיל הערה 7), עמ' קיד-קטו; נ"ה טור-סיני, פשוטו של מקרא, ד, 2, ירושלים תשכ"ז 1968, עמ' 146; קראוס, איכה (לעיל הערה 12), עמ' 53; הילרס, איכה (לעיל הערה 4), עמ' 118; C. Westermann, *Lamentations: Issues and Interpretation*, Ch. Muenchow (trans.), Minneapolis, MN 1994, p. 167

19 GKC, §119z. לנדירות השימוש הזה ראו: BDB, עמ' 583.

20 ראו בהרחבה: רנקמה, איכה (לעיל הערה 4), עמ' 443–445.

21 ראו: BDB, עמ' 582–583; השוו למשל: ברלין, איכה (לעיל הערה 6), עמ' 97; סולטרס, איכה (לעיל הערה 5), עמ' 190.

22 ראו לדוגמה: קלמנופסקי, מגדר ותפילה (לעיל הערה 10), עמ' 60. סולטרס (שם, עמ' 262) מציע שהבנות הן המקוננות המקצועיות שהיו בעיר.

23 מל"ב ה 12; תה' קיט 99.

שייך לקבוצה של עבדי שאול.²⁴ הפסוק הנדון – 'עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי' – מקביל על פניו בתבניתו התחבירית לפסוקים כגון אלה: 'אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב' (תה' פז 2), 'ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים'... (אס' ב 17).²⁵ בפסוק הראשון שערי ציון נמנים עם שאר היישובים של עם ישראל; ובפסוק השני אסתר שייכת לקבוצת הנשים שהובאו לפני המלך. ייתכן שיש להבין ביחס לפסוקנו מאיכה ג שהמדבר, המציין את עצמו בכינוי 'נפשי', שייך לקבוצה של 'בנות עירי', כלומר שהמדבר המובלע הוא אחת מבנות ירושלים. הוא הנו היא. שיעור הפסוק יהיה אפוא: מה שעני ראתה הציק לי אף יותר משהציק לשאר בנות העיר.

פרשנות דומה מאוד הוצעה כבר על ידי רש"י. רש"י אף הוא גורס שבפסוק המדבר משווה את צערו לצערן של 'בנות העיר'. אך מאחר שרש"י, כמו כל המפרשים שבאו אחריו, לא השכיל להבין שהדובר הוא דמות נשית אנושית – רש"י פעל בהשפעת המסורת שלפיה היה הדובר בפרק ירמיהו (ראו פירושו לפס' 1) – הוא סבר שהדמות היא נשית אך ציורית, ושהכוונה למשפחתו של הנביא בן משפחת כוהנים בענות – הכהונה: 'משפחתי יש לה לבכות מכל משפחות העיר שהיתה לקדושה ולעבודת הקדוש ברוך הוא מכל ישראל'. שמואל לייב גורדון ופול ראמי, בעקבות התרגום הארמי,²⁶ מזכירים פרשנות הדומה לזו של רש"י ומציעים שהדוברת היא בת ציון ושל 'בנות העיר' הן היישובים מסביב (השוו תה' מז 12).²⁷ העיקר שהדוברת היא אישה – ממשיית או מטפורית. הקול הוא קול נשי.

פירוש זה אינו הכרחי, אך הוא מקבל משנה תוקף כשמשווים את הלשונות ואת המוטיבים שבדבריה של בת העיר כאן לדברים שנאמרו על ידי דוברים אחרים במגילה. דבריה של בת העיר בפרק ג מזכירים בייחוד את דברי הדמות הנשית בת ציון בפרקים

24 ראו עוד: בר' ג 14, לד 19; שמ' יח 11, יט 5, לג 16; במ' יב 3; דב' ז 6, 7, 14, יד 2; שמ"א ט 2, 11, 23; מל"א ה 11, י 23; יח' לא 5; תה' קלה 5; איוב א 3; דנ' יא 2; דה"ב ב 4, ט 22, יא 23. במקרים שלהלן שייכותו של המשווה לקבוצה אינה מפורשת בשל לשון קצרה (השמטה) במבנה השטח של הפסוקית: מל"א יד 9, 22, טז 33; מל"ב כא 11; קה' ב 7, 9. בכל מקרה הנושא או המושא המפורש או המובלע של הפסוקית שייך לאותה קבוצה המצוינת; לדוגמה המלך שייך לכלל המלכים שמלכו בירושלים; קהלת משווה עצמו למי שקדמו לו היות שהוא אחד מאלה שהיו בירושלים.

25 ראו עוד: בר' לו 4; דה"ב יא 21.

26 'בכותא דעיני אסתקפת למרע נפשי על חורבן פילכי עמי וניוויל בנתא דירושלם קרתי'; E. Levine, *The Aramaic Version of Lamentations*, New York 1976, p. 49. 'פילכיא', מחושים, מוזהים עם 'בנות' בתרגום לשה"ש ב 2 גם כן; ראו: Ph. S. Alexander, *The Targum of Lamentations* (ArBib 17B), Collegeville, MN 2008, p. 158 n. 69.

27 ש"ל גורדון, חמש מגילות, בתוך: הג"ל, תנ"ך מבואר, יב, תל אביב תשס"ז, עמ' 44; ראמי, איכה (לעיל הערה 15), עמ' 112–113; השוו: וין, מקהלה באפלה (לעיל הערה 8), עמ' 159–160.

הקודמים.²⁸ למשל בת העיר בוכה (ג 48–51) כמו בת ציון (א 16). בת העיר תובעת צדק מהאלוהים (ג 59) כפי שבת ציון מפסיקה את דברי המספר בפרק א על מנת לתבוע מן האל תשומת לב ורווחה (פס' 9, 11). כמו כן, בת העיר מסיימת את דבריה בבקשה מהאל ל'השיב גמול' על ראש צריה ול'השמידם מתחת שמי ה' (ג 64–66) כפי שבת ציון מסיימת את דבריה בבקשה דומה בפרק א (פס' 22) – 'תבא כל רעתם לפניך ועולל למו כאשר עוללת לי'.²⁹ אמור מעתה, קול הדובר בקטע האחרון של איכה ג הוא קול אישה, בת העיר, המזכירה בדבריה את הדמות הנשית של ירושלים בפרקים א–ב. ומה לגבי הקולות המדברים בקטעים הקודמים בפרק ג? אין בהם סימני לשון מובהקים של מין זכר או נקבה. האם ניתן לייחס גם להם קול נשי? להערכתי, התשובה צריכה להיות: כן, אפשר. ראשית, הבה נזכור שקינות הן בדרך כלל מנת חלקן החברתית של נשים, כפי שגויטיין הראה לפני קרוב לשישים שנה.³⁰ הדוגמה הקלסית של התופעה הזאת מצויה, כידוע, בירמיה ט 16–19:

כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת:

הַתְּבוֹנְנוּ וְקִרְאוּ לְמִקְוֵנוֹת וּתְבוֹאֵינָה / וְאֶל־הַחֲכָמוֹת שִׁלְחוּ וּתְבוֹאֵנָה
וּתְמַהֲרֵנָה וּתְשַׁנֶּה עֲלֵינוּ נְהִי / וּתְרַדְנָה עֲיֵינֵינוּ דְמָעָה / וְעַפְעֵפֵינוּ יָדוֹ-מַיִם
כִּי קוֹל נְהִי נִשְׁמָע מִצִּיּוֹן / אִידֹ שִׁדְדָנוּ בְּשָׁנוּ מָאֵד
כִּי־עֲזָבָנוּ אֶרֶץ / כִּי הִשְׁלִיכוּ מִשְׁכָּנֵינוּ
כִּי־שָׁמְעָנָה נָשִׁים דְּבַר־ה' / וּתְקַח אֲזַנְכֶם דְּבַר־פִּי
לְמַדְנָה בְּנוֹתֵיכֶם נְהִי / וְאִשָּׁה רְעוּתָה קִינָה.

אמנות הקינה מפותחת בקרב נשים, המעבירות את מיומנותן מדור לדור. התופעה התרבותית הזאת משותפת, כידוע, לחברות מסורתיות רבות, הן בעולם העתיק, הן בימינו אנו.³¹ לשם דוגמה מוזכרות בשירה הכנענית הקדומה מאוגרית 'מבכות'

28 השוו לדוגמה: בואס (קיום גזר הדין [לעיל הערה 9], עמ' 222), המעירה על המשכיות בין הקול הנשי בפרקים א–ב ובין הקול המדבר בפרק ג מבלי להעלות כל שאלה ביחס למינו של קול זה.

29 אפשר להשוות לקולה של בת ציון בסוף פרק ב גם כן; ראו למשל: לי, המקוננים (לעיל הערה 12), עמ' 179.

30 ש"ד גויטיין, 'נשים כיוצרות סוגי ספרות במקרא', עיונים במקרא, תל אביב תשי"ח (1957), עמ' 248–317, ובייחוד 271–277. ראו עוד: פן דייק-המס A. Brenner and F. van Dijk-Hemmes, *On Gendering Texts: Female and Male Voices in the Hebrew Bible* (BibInt 1), I, Leiden 1996, pp. 29–87; S. Ackerman, *Warrior-Dancer-Seductress-Queen: Women in Judges and Biblical Israel* (ABRL), New York 1998, pp. 264–267

31 ראו לדוגמה: R. Saunders, *Lamentation and Modernity in Literature, Philosophy, and Culture*, New York 2007, pp. 45–82; A. Suter (ed.), *Lament: Studies in the Ancient*

ו'מספידות' (מקוננות, *mušaspidātu*) שהוזמנו להתאבל על הגיבור ההרוג אקתה.³² רשב"ם אף הוא מזכיר את מנהג העסקת המקוננות ומתאר את השיח של מגילת איכה כקינה בסרוגין בין האישה האומללה ובין קבוצה של מקוננות הסובבות אותה.³³ לפיכך מן הסתם אין לפסול את הסבירות של ייחוס דברי הדוברים הסתמיים לדמות נשית מובלעת.³⁴

מה שמונע מכל המפרשים והחוקרים מלהבחין בקול נשי בפרק ג הוא מילות הפתיחה המפורסמות – 'אני הגבר'. לא מצאתי שום חוקר או פרשן שפקפק בזהות הגברית של המדבר. ואולם ניתן לטעון שהזיהוי הזה אינו מובן מאליה כלל. ראשית, מן הדין להתחשב בתחביר המיוחד של הפסוק כולו: 'אֲנִי הַגִּבֹּר רָאָה עֲנִי בְּשֵׁבַט עֲבֵרְתוֹ'. המילים 'ראה עני בשבט עברתו' שייכות למשפט זיקה שעומד בראשו 'הגבר'. צורת הפועל 'ראה' מותאמת לא לקול המדבר 'אני' כי אם לנשוא 'הגבר' (אשר) ראה עני ...; כתוב 'ראה' ולא 'ראיתי', כפי שמעיר אבן עזרא בפירושו לפסוק. זאת אומרת שאין להסב 'ראה' על 'אני', כפי שטוען אהרליך,³⁵ אלא צריך להסבו על 'הגבר', כפי שמסביר קראוס, המשווה לישעיה נד 1 ('רְנִי עֲקָה לֹא יִלְדָּה' – דהיינו: רוני את, עקרה שלא ילדה) ולתהלים לח 14 ('אֲנִי כְתָרְשׁ לֹא אֶשְׁמָע וּכְאֵלִם לֹא יִפְתַּח פִּי' – דהיינו: אני ... כמו אילים שלא יפתח פיו).³⁶ בפסוקים הללו צורת היידוע 'הגבר' צמודה לפסוקית העוקבת, 'ראה עני בשבט עברתו', ומורחקת תחבירית מהנשוא 'אני'.³⁷ כלומר, הניתוח הנכון של המשפט אינו 'אני הגבר אשר (אני) ראיתי עני' אלא 'אני הוא הגבר אשר

Mediterranean and Beyond, Oxford–New York 2008; N. C. Lee, *Lyrics of Lament: From Tragedy to Transformation*, Minneapolis, MN 2010, pp. 26–44 et passim; M. Hammond, *Beyond Elegy: Classical Arabic Women's Poetry in Context* (British Academy Postdoctoral Fellowship Monograph), Oxford–New York 2010, pp. 1–98. על שאלת המגדר בקינות השומריות, הכתובות ב'שפת האישה' (emesal) ראו למשל: J.-S. Cooper, 'Genre, Gender, and the Sumerian Lamentation', *JCS* 58 (2006), pp. 39–47. עלילת אקתה, לוח ג, טור ד, שו' 9–11, 20–22 (CAT 1.19 iv 9–11, 20–22); ראו עתה: ש' נתן-יולורי, עלילת אקתה: שירת עלילה קדומה מאוגרית (הסדרה לחקר המקרא), תל אביב 2015, עמ' 109–108.

33 ראו הערה 1 לעיל.

34 לי (המקוננות) [לעיל הערה 12], בייחוד עמ' 174–179) מזהה את הדמות הביקורתית (פס' 42: 'אתה לא סלחת') הקוראת לקהילה לפנות אל ה' עם בת ציון, המדברת בפרקים הקדומים והמתוכחת עם הנביא ירמיהו בספר ירמיהו. אך לי מוותרת על ההבדל בין לשון הרבים ובין לשון היחיד ומייחסת את כל הדיבור לירושלים המואנשת.

35 אהרליך, הערות (לעיל הערה 18), עמ' 39–40.

36 קראוס, איכה (לעיל הערה 12), עמ' 52.

37 ראו: A. Cooper, 'The Message of Lamentations', *JANES* 28 (2001), p. 17.

ראה עני'. שני המבנים הללו הם משפטים שמניים. במקרה הראשון (שאינו המקרה בפסוקנו) 'אני' הוא הזוקק ופסוקית הזיקה היא 'אשר ראיתי עני', ואילו במקרה השני (שהנו המקרה שלנו) 'הגבר' הוא הזוקק ופסוקית הזיקה היא 'אשר ראה עני'. במקרה הראשון הנשוא של הנושא 'אני' הוא 'הגבר', ופסוקית הזיקה מתארת את הנושא; ואילו במקרה שני, שהוא הניתוח הנכון של הפסוק, הנשוא של הנושא 'אני' הוא 'הגבר אשר ראה עני', ופסוקית הזיקה מתארת את הנושא. לפיכך, ה'אני' המדבר בתחילת פרק ג אינו מזהה את עצמו כגבר ממש כי אם כ'גבר אשר ראה עני'. מדובר לא בהגדרה מגדרית כי אם באפיון טיפוס. הטיפוס הוא 'הגבר אשר ראה עני' – בעל ייסורים.

המילה גבר היא, כפי שהשכיל להבחין יעקב קליין, מוסכמה ספרותית המציינת את האדם הסובל והקובל בספרות המסופוטמית ובספרות המקרא.³⁸ כך מתחילה השירה השומרית הקדומה על הצדיק הסובל – šul-me-en – היינו, 'אני הגבר'; וכן השירה הבבלית העתיקה 'שיח הצדיק הסובל עם אלוהיו' מכנה אותו *etlum*, היינו, 'הגבר'. והנה במקרא מתאר איוב את עצמו בתחילת דבריו 'גבר' (ג 3) אפילו כשהוא מתכוון למעמדו בעת היוולדו.³⁹ ניתן לגלות שימוש דומה במונח גבר בתה' פח 5: 'נַחֲשֶׁבְתִי עִם־יְרֵדִי בֹרֵה יִיְיָ כְּגֶבֶר אֵין־אֵיל' (בעל ייסורים חסר אונים)⁴⁰ ובתה' צד 12: 'אֲשִׁירִי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר־תִּפְרְנוּ יְהוָה וּמִתּוֹרֶתְךָ תִּלְמָדְנוּ' (בעל הייסורים מכונה 'הגבר').⁴¹ בעינו המעמיק במונח גבר במקרא מגלה החוקר הנס קוסמלה את הגוון המדובר בספר תהלים בכלל ובדברי איוב בספר איוב בפרט.⁴² אם כן, כשהמדבר באיכה פרק ג מכנה

38 י' קליין, "'אני הגבר": מופת הצדיק הסובל במקרא ובמזרח הקדום, בתוך: הנ"ל (עורך), עולם התנ"ך: מגילות, תל אביב 1997, עמ' 137–138; J. Klein, 'Man and His God', in *COS*, I, p. 573 n. 3.

39 E. L. Greenstein, 'Features of ב'גבר' באיוב ג 3 ראו: Language in the Poetry of Job', in: Th. Krüger et al. (eds.), *Das Buch Hiob und seine Interpretationen: Beiträge zum Hiob-Symposium auf dem Monte Verità vom 14.-19. August 2005* (AThANT 88), Zurich 2007, p. 86.

40 השו': ע' חכם, תהלים (דעת מקרא), יד, 2, ירושלים תשמ"ז, עמ' קכט-קל. מזמור פח מגלה קווי דמיון לספר איוב בכלל; ראו למשל: A. Weiser, *The Psalms: A Commentary* (OTL), H. Hartwell (trans.), Philadelphia 1962, p. 586; M. E. Tate, *Psalms 51-100* (WBC 20), Dallas 1990, p. 405; F.-L. Hossfeld and E. Zenger, *Psalms*, II (Hermeneia), Minneapolis, MN 2005, p. 394.

41 השו': בבלי, ברכות ה'ע"א, שם מזהים את 'הגבר', מושא ייסורי האל במזמור צד, עם 'אדם שיסורין באין עליו'. רש"י בפירושו לפסוק גורס כי מדובר דווקא בצדיק שמיסר (כמו איוב); ראו עוד: חכם, שם, עמ' קצב.

42 ראו: H. Kosmala, 'gābhar', in: *TDOT*, II, pp. 375-381. הוא כותב למשל על השימוש בדברי איוב כך: 'הוא אדם, אשר על פי עדותו שלו, חי מאז ומעולם חיים מושלמים בפני אלוהים, ואולם אלוהים התנכל לו'.

את עצמו 'הגבר אשר ראה עני', מסתבר שהוא מתכוון לתאר את עצמו בתור טיפוס של אדם, או אפילו צדיק, שמיוסר.

מפרשים מימי קדם עד היום מעירים על הדמיון בין שתי דמויות המשויות לדפוס הצדיק הסובל ובין דמות 'הגבר אשר ראה עני' – דמותו של איוב מצד אחד,⁴³ ודמותו של עבד ה' המיוסר שבישעיה נא–נג מצד אחר.⁴⁴ בעלי המדרש אף הם מציינים את הדמיון שבין איוב ודמות 'הגבר': 'אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, "אני הגבר", אנא הוא איוב'. והמדרש ממשיך לציין שורה של מקבילות.⁴⁵

אם כן, יש בסיס לטעון שדמות האדם המיוסר המדברת בתחילת איכה פרק ג, כמו הדמות המדברת בקטע האחרון של הפרק (ראו לעיל), מדברת בקול נשי: 'הגבר' הוא טיפוס ולא גבר ממש, הקינה היא סוגה ספרותית הרווחת בקרב נשים דווקא, ולשון 'הגבר' מזכירה את נימת השיח של בת ציון בפרקים הקודמים.⁴⁶

43 ראו לדוגמה: גורדיס, שיר השירים ואיכה (לעיל הערה 13), עמ' 174; הילרס, איכה (לעיל הערה 4), עמ' 124; דובס-אלסופ, איכה (לעיל הערה 3), עמ' 109–110.

44 ראו לדוגמה: מידלמס, איכה ג (לעיל הערה 6), עמ' 509–510; ובייחוד: P. T. Willey, *Remember: the Former Things: The Recollection of Previous Texts in Second Isaiah* (SBLDS 161), Atlanta, GA 1997, pp. 214–221.

45 מדרש איכה רבה, מהד' שלמה בובר, וילנה תרנ"ט, עמ' סב.

46 ראו למעלה עם הערה 10 והשוו: C. Mandolfo, 'Dialogic Form Criticism: An Intertextual Reading of Lamentations and Psalms of Lament', in: R. Boer (ed.), *Bakhtin and Genre Theory in Biblical Studies* (SemeiaSt 63), Atlanta, GA 2007, pp. 82–83. ויילי, זכרו הראשונות (לעיל הערה 44), עמ' 252–253, מציינת את המקבילות בין עבד ה' בישעיה ובין דברי בת ציון במגילת איכה.